

“Ότι μὲν οὖν οὔτε γέγονεν ὁ πᾶς οὐρανός οὔτ' ἐνδέχεται φθαρῆναι, καθάπερ τινὲς φασὶν αὐτόν, ἀλλ' ἔστιν εἷς καὶ αἰδῖος, ἀρχὴν μὲν καὶ τελευτὴν οὐκ ἔχων τοῦ παντός αἰῶνος, ἔχων δὲ καὶ περιέχων ἐν αὐτῷ τὸν ἄπειρον χρόνον...” (Ἀριστ., *Περὶ Οὐρανοῦ*, 283b).
Σχόλιο στον ορισμό του Αριστοτέλη για τον ουρανό. Διερεύνηση της έννοιας του θείου.
Κριτική αποτίμηση.

Αγγελική Κομποχόλη
Φιλόλογος, Δρ Πανεπιστημίου Αθηνών
akompoh@yahoo.gr

Περίληψη: Περί Ουρανού ονομάζεται μία πραγματεία του Αριστοτέλη σε τέσσερα βιβλία στην οποία εξετάζει τη δημιουργία του κόσμου, τα όρια του σύμπαντος, τους νόμους της γέννησης της κίνησης και της μεταβολής, τον ουρανό στην εξέταση και παρατήρηση του. Στην κοσμολογική αυτή θεώρηση, παράλληλα με την επιστημονική διαπραγμάτευση, προχωρεί και στη διερεύνηση της έννοιας του θείου προσεγγίζοντας με ευφυή τρόπο την άρρητη αρχή που διέπει τη σύσταση του κόσμου.

Λέξεις κλειδιά: ουρανός, θεός, ορισμός, αἰδῖον, αἰώνιον.

“Ότι μὲν οὖν οὔτε γέγονεν ὁ πᾶς οὐρανός οὔτ' ἐνδέχεται φθαρῆναι, καθάπερ τινὲς φασὶν αὐτόν, ἀλλ' ἔστιν εἷς καὶ αἰδῖος, ἀρχὴν μὲν καὶ τελευτὴν οὐκ ἔχων τοῦ παντός αἰῶνος, ἔχων δὲ καὶ περιέχων ἐν αὐτῷ τὸν ἄπειρον χρόνον...” (Ἀριστ., *Περὶ Οὐρανοῦ*, 283b).
**COMMENTARY ON THE DEFINITION OF ARISTOTLE FOR THE HEAVEN.
EXPLORING THE CONCEPT OF GOD.**

Abstract: On the Heavens is called Aristotle's cosmological treatise written in 350 BC, which contains his astronomical theory and his ideas on the concrete workings of the terrestrial world. In this cosmological view, alongside the scientific negotiation, it proceeds to explore the concept of the divine approaching the inalienable principle that governs the creation of the world.

Key words: Cosmological treatise, the concept of God.

«Τὸν δὲ οὐρανὸν ὀρῶμεν κύκλῳ στρεφόμενον», τον ουρανό βλέπουμε κυκλικά να κείται και να στρέφεται λέει ο Αριστοτέλης, στην πραγματεία του «Περὶ οὐρανοῦ» (Prantle, 1857, σελ. 106), ξεκινώντας με την φράση του αυτή την επιστημονική διαπραγμάτευση και περιγραφή αυτού που «ἐτύμως»,-ετυμολογικά δηλαδή-«καλοῦμεν Οὐρανόν» από τον «ὄρον εἶναι τῶν ἄνω» (ὄριον δηλαδή ἄνωθεν), με την νόηση να συμπορεύεται αυστηρά με την αισθητηριακή

αντίληψη (Wedin, 1980, σελ. 80) και το αίτημα για έναν σαφή γνωστικό και γνωσιοθεωρητικό αξιολογικό καθορισμό να τίθεται με ακρίβεια (Guthrie, 1990, σελ. 156).

Ο ίδιος ο φιλόσοφος αρχίζει την εξέτασή του, παραθέτοντας όλες τις πιθανές εκδοχές, ως οφείλει επιστημολογικά να πράξει: «Οὐρανόν λέγομεν την οὐσίαν τῆς ἐσχάτης τοῦ παντός περιφορᾶς» ή «τό φυσικόν σῶμα» ή «τό συνεχές σῶμα τῆ ἐσχάτη περιφορα τοῦ παντός» ή «τό περιεχόμενον σῶμα ὑπό τῆς ἐσχάτης περιφορᾶς» ή το «ἔσχατον καί τό θεῖον πᾶν ἰδρῦσθαι φαμέν»-κι εδώ, στο σημείο αυτό, είναι η θεωρητική αποτίμηση του Αριστοτέλη που έλκει την προσοχή μας (Longo, 1960, 341-360).

Είναι γνωστό πως στην αρχαία ελληνική σκέψη η έννοια του θείου ξεκινά από την υλική κίνηση και την ταχύτητά της και ο Πλάτωνας, μαθητής του οποίου υπήρξε ο Αριστοτέλης, μαρτυρεί πως οι πρώτοι άνθρωποι που έζησαν στην Ελλάδα αυτούς μόνο τους Θεούς λάτρευαν, τον Ήλιο, τη Σελήνη, τη Γη και τα άστρα και για αυτόν ακριβώς τον λόγο, καθώς έβλεπαν όλα αυτά τα σώματα να κινούνται συνεχώς και να τρέχουν, από αυτήν ακριβώς τη φυσική τους ιδιότητα, της ταχείας κίνησης, τα ονόμασαν Θεούς (Fine, 1987, σελ. 70-72).

Πολύ νωρίτερα οι Ίωνες φιλόσοφοι, αναζητώντας τη γενεαλογία και την αρχή της φυσικής ύπαρξης, επεξεργάστηκαν έννοιες και γενεσιουργές αιτίες υψηλού αφαιρετικού στοχασμού μέσα σε συνθήκες υλικού κόσμου. Ποτέ η υψηλή ενατένιση δεν εγκλωβίστηκε στον χώρο του μυστικισμού και της θρησκόληπτης έκστασης (Ackrill, 1981, σελ. 45-47), με την χειροπιαστή γνώση να αποτρέπει την ανορθόδοξη πίστη του μεταφυσικού και την φυσική πραγματικότητα να γίνεται η βάση και η αφετηρία ενός, τολμώ να πω, θεολογικού ορθολογικού στοχασμού (Lowe, 1980, 17-30).

Τι είναι ο ουρανός; αναρωτιέται ο Αριστοτέλης, για να παραδεχθεί επιστημονικά που ούτε «γέγονεν», δεν υπήρξε δηλαδή ως προϊόν γέννησης και εξέλιξης, ούτε «ἐνδέχεται φθαρῆναι», δεν υπάρχει δηλαδή σε αυτόν η πιθανότητα τέλους, φθοράς, γιατί ο ουρανός «ἐστί εἶς», ένας δηλαδή, καί «αἰδῖος», «αἰεὶ ἴδιος», πάντα ἴδιος, «ἀρχὴν μὲν καί τελευτὴν οὐκ ἔχων καί περιέχων τὸν ἄπειρον χρόνον» (Bostock, 1980, σελ. 135 κ. εξ.).

Ο ίδιος ο φιλόσοφος στα «Μετά τα Φυσικά» θα υποστηρίξει μία παρόμοια σκέψη για τον Θεό, ότι «ἦν καί ἔστι», υπήρχε από πάντα και υπάρχει, «ὁ τοῦδε τοῦ παντός δημιουργός», ο Θεός, για τον οποίον ισχυρίζεται ότι είναι «ζῶον αἰδῖον καί ἄριστον, ὥστε ζωὴ καί αἰὼν συνεχής» υπάρχει σε αυτό (Coopre, 2005, σελ. 67).

Συναφείς στη διατύπωσή τους οι δύο αυτές θεωρήσεις, εκ πρώτης όψεως, δείχνουν να αναιρούν τη βασική αριστοτελική διδασκαλία ότι η ουσία του Θεού πρέπει να νοείται πολύ πιο πέρα από τη φύση, μία διδασκαλία που από νωρίς ελέγχθηκε για τις δυσκολίες της, κυρίως για τον τρόπο που επενεργεί η θεότητα. Η μετατροπή της ενέργειας του Θεού σε ύλη, στην ουσία η κίνηση της ύλης, πολύ δύσκολα μπορεί να συμβιβαστεί με την καθαρή πνευματικότητα που αξιώνει η αριστοτελική διδασκαλία. Ωστόσο αν και διαφαίνεται στον δεύτερο ορισμό η αριστοτελική έννοια περί Θεού, στον ολοκληρωτικό του διαχωρισμό από

τον κόσμο (ό του παντός δημιουργός), δεν αποσιωπάται παντελώς στην κοινή περιγραφή ιδιοτήτων Ουρανού-Θεού η συμμετοχή της ύλης στο δημιουργικό θεϊκό πνεύμα, ως προβολή και απεικασμά του σε αντιστοιχία. Φαίνεται σαν η απολυτότητα της βασικής αριστοτελικής θέσης για την υπερβατικότητα του Θεού, υπόκωφα, να παραχωρεί τη θέση της σε μία πιο ελαστική αντιμετώπιση του ζητήματος που σταδιακά ξέρουμε ότι οδηγεί στην εκπνευμάτωση του σύμπαντος, η πίστη πως ο κόσμος των υλικών πραγμάτων και όλα τα φαινόμενα έχουν ουσιαστικά πνευματική προέλευση και περιεχόμενο, το τελικό αποτέλεσμα της αρχαίας φιλοσοφίας κατά πολλούς (Frede, 1980, 217-249).

Η έννοια του απείρου που εμπεριέχεται στον ορισμό του Ουρανού είναι δυνατόν να αποδοθεί στην υπέρτατη πραγματικότητα, στον Θεό. Σύμφωνα μάλιστα με την στωϊκή και νεοπυθαγορική φιλοσοφία, άπειρη θα έπρεπε να ονομάζεται η θεϊκή πρωταρχική δύναμη, η οποία ως ουσία δεσπόζει στον κόσμο με την επενέργειά της. Η έννοια του αιώνας χρόνου, της αέναου δηλαδή κινήσεως, μπορεί να συνδεθεί με την έννοια, κατά Πλωτίνο, του «αεί ὄντος», έννοια που προσιδιάζει στο θείο, ενώ η ίδια η έννοια του χρόνου, σύμφυτη με τη δημιουργία του ουρανού (καθώς κατά Πλάτωνα, «χρόνος μετ' οὐρανοῦ γέγονεν»), έχει θεωρηθεί από πολλούς φιλοσόφους η απόλυτη οντολογική πραγματικότητα, ανεξάρτητη από τα φαινόμενα, που μπορεί να ταυτιστεί με τον Θεό.

Η «αίδιος ἀρχή», την οποία ρητά αναφέρει ο ορισμός του Ουρανού παραπέμπει σε εκείνο το προαιώνιο, άναρχο και ατελεύτητο «αίδιο» πύκνωμα όλων των αιτιών και όλων των αποτελεσμάτων- και όποιων άλλων στοιχείων προκάλεσαν τη δημιουργία του «εἶναι» και του «γίγνεσθαι» στην αρχαία ορφική, και όχι μόνο, κοσμογονία. Κι αν στην παρούσα περίπτωση επιχειρούμε μία αποτίμηση και σύνδεση της έννοιας του θείου με τον ουρανό, ενδιαφέρον θα είχε, κλείνοντας τη σημερινή ομιλία, μία νύξη και στην αντίθετη προοπτική. Αυτή που εναργώς παρουσιάζεται στον Όμηρο με τους θεούς, εκπροσώπους του θείου, να υποτάσσονται στην κοσμική τάξη του ουρανού και του σύμπαντος κόσμου. Ο ποιητής εδώ μας πληροφορεί συχνά για απαράβατες φυσικές αρχές που υπερβαίνουν τη θεϊκή πρωτοβουλία. Ακόμη κι όταν η Ήρα υποχρεώνει τον ήλιο να βυθιστεί γρήγορα στον ωκεανό, πρόκειται για κάτι φυσικό, γιατί ο ήλιος ως ηνίοχος μπορεί να οδηγήσει τα άλογα του κάπως γρηγορότερα προς τον ωκεανό (Sauvé Meyer, 1992, 791-825).

Η ίδια η ύπαρξη των Ολυμπίων Θεών στην ομηρική, αρχικά, σκέψη προσφέρει μία έλλογη και φυσική εικόνα του κόσμου με τη βοήθεια των οποίων γίνεται δυνατή η ερμηνεία των μυστηρίων της ζωής (Pazig, 1979, σελ. 33-49).

Φαίνεται ότι καμία δύναμη δεν είναι υπερβολική και δεν παίζει τον κυρίαρχο ρόλο. Μοιάζει σαν όλα να έχουν τη σωστή τους θέση τελικά σε έναν αρμονικά διευθετημένο κόσμο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Άρθρα σε επιστημονικά περιοδικά ή συλλογικούς τόμους:

Bostock, D. (1980 /2006). “Aristotle’s Account of Time”, in *Space, Time, Matter, and Form: Essays on Aristotle’s Physics*, Oxford: Oxford University Press, 135–157.

Evangeliou C. (1982). *The Ontological Basis of Plotinus Criticism of Aristotle’s Theory of Categories in The Structure of Being*, ed. R. B. Harris, Albany, N.Y., 73-82.

Fine G. (1987). Forms as causes: Plato and Aristotle, in *Mathematik und Metaphysik bei Aristoteles*, Bern, 69-112.

Frede, M. (1980). “The Original Notion of Cause”, in M. Schofield, M. Burnyeat, and J. Barnes edd., *Doubt and Dogmatism*, Oxford: Oxford University Press, 217–249.

Longo O. (1960). “Note critiche al De Caelo di Aristotele” in *Atti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei. Rendiconti. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche Serie VIII* 15, 341-360.

Lowe, M.F. (1980). “Aristotle on Kinds of Thinking.” *Phronesis*, 17-30.

Patzig, G. (1979). “Theology and Ontology in Aristotle’s Metaphysics”, in J. Barnes, M. Schofield, and R. Sorabji (eds.), *Articles on Aristotle*, Volume 3: Metaphysics, London: Duckworth, 33–49.

Sauvé Meyer, S. (1992). “Aristotle, Teleology, and Reduction”, *Philosophical Review*, 101: 791–825.

Wedin, M.V. (1990). “Aristotle on the Mechanics of Thought.” *Ancient Philology* (9), 67-86.

2. Βιβλία:

Ackrill, J. (1981), *Aristotle the Philosopher*, Oxford: Oxford University Press. Coepe U. (2005), *Time for Aristotle: Physics IV 10–14*, Oxford: Oxford University Press.

Gigon O. (1950). *Vom Himmel, Von der Seele, Von der Dichtkunst*. Artemis-Verlag, Zürich.

Guthrie W. K. C. (1990). *A history of Greek philosophy: Aristotle, an encounter*, Cambridge University Press, p. 156.

Leggatt St. (1995). *On the Heavens I and II*, Warminster: Aris & Phillips.

Prantl C. (1857). *Aristoteles' Werke: Vier Bücher über das Himmelsgebäude und zwei Bücher über das Entstehen und Vergehen*, Leipzig.

Stocks J. L. (1922), *On the Heavens*, Oxford: Clarendon Press.

ΔΙΕΘΝΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ
ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Ένωση Ελλήνων Φυσικών

*5ο Διεπιστημονικό Συνέδριο Φιλοσοφία και Κοσμολογία: Αφιέρωμα στα
2400 χρόνια από την γέννηση του Αριστοτέλη: Τόμος Πρακτικών*

*5th Interdisciplinary Conference on Philosophy and Cosmology: in
celebration of the 2400th anniversary from Aristotle's birth: Volume of
Proceedings*

ISBN: 978-960-93-8881-8
